

Katedra pomocných věd historických a archivnictví

Pomocné vědy historické 4: Sfragistika, epigrafika, heraldika

studijní opora pro kombinovanou formu bakalářského studia
studijního programu Archivnictví–historie, specializace Archivnictví

Mgr. Martina Bolom-Kotari, Ph.D.

Hradec Králové

2017

Anotace

Cílem kurzu je seznámit posluchače se základními pojmy disciplín, s proměnami jejich vývoje a důležitými metodologickými přínosy zejména sfragistických a epigrafických studií našich i světových autorů. Předmět poskytuje též přehled o sfragistických, epigrafických a heraldických edicích, o jejich vývoji a způsobu vytváření. Studenti se naučí chápat pečeti, erby i epigrafické památky jako důležité historické prameny, seznámí se s možnostmi a mezemi jejich interpretace.

Základní informace o kurzu

- povinný předmět, doporučený **třetí ročník (zimní semestr)**
- počet **kreditů 4**, rozsah výuky **10 hodin přednášek a 5 hodin seminářů** a individuální konzultace
- předmět si smí zapsat jen student, který úspěšně absolvoval předměty Základy pomocných věd historických 1 a Základy pomocných věd historických 2
- předmět je zakončen zkouškou:
- podmínky **připuštění ke zkoušce**:
 - aktivní účast v seminářích,
 - splnění dílčích úkolů,
- **zkouška** je dvoukolová, nejprve jsou písemnou formou ověřeny získané praktické znalosti a dovednosti (schopnost základním způsobem analyzovat, popsat a správně zařadit pramen), poté ústní rozprava.

Tematický plán kurzu

1. – 5. Sfragistika: terminologie, vývoj, metody, řešené otázky. Praktická dovednost: popis, klasifikace a analýza pečetí.
6. – 10. Epigrafika: terminologie, vývoj, metody, řešené otázky. Praktická dovednost: popis, klasifikace a analýza pečetí.
11. – 15. Heraldika: terminologie, vývoj, metody, řešené otázky. Praktická dovednost: blason, navrhování heraldicky správných erbů.

Základní literatura

- KREJČÍK Tomáš – KREJČÍKOVÁ Jarmila, *Úvod do české sfragistiky*, Ostrava 1989.
- KREJČÍK Tomáš – KREJČÍKOVÁ Jarmila, *Základy heraldiky, genealogie a sfragistiky*, Praha 1987.
- KREJČÍK Tomáš – PSÍK Richard, *Základy heraldiky*, Ostrava 2008.
- KREJČÍK Tomáš, *Pečeť v kultuře středověku*, Šenov u Ostravy 1998.
- MARÁZ Karel, *Sfragistika*, Brno 2014.
- ROHÁČEK Jiří, *Epigrafika v památkové péči*, Praha 2007.
- ŠEDIVÝ Juraj, *Latinská epigrafia: dejiny a metodika výskumu historických nápisov zo Slovenska*, Bratislava 2013.

Jak postupovat při samostudiu

- **každé téma je strukturováno** na oddíl obecných cílů, studijních materiálů, dílčích úkolů a doplňující literatury
- na **obecné cíle** by si měl být student schopen po dokončení studia tématu odpovědět (tyto otázky také tvoří základ diskuze při závěrečném kolokviu)
- **studijní materiály** představují učební texty poskytující základní orientaci a strukturu probíraných témat, popř. další materiály dostupné ve fondu fakultní Lesákovy knihovny či univerzitní knihovny (vstup do e-katalogu: <http://arl.uhk.cz/arl-hk/cs/vyhledavani/>) nebo jsou pro přihlášené uživatele k dispozici ve složce vyučujícího na webu UHK (<https://www.uhk.cz/cs-CZ/UHK/Header/rozsirene-vyhledavani?lideld=kotlima1>)
- každý studijní materiál je provázen sérií **dílčích úkolů** v podobě konkrétních otázek, jejichž zodpovězení vede k odpovědím na obecné otázky a k celkovému pochopení analyzovaného tématu; vypracované dílčí úkoly jsou podmínkou připuštění ke zkoušce
- samostudium se musí opírat také o **studium povinné literatury**, vždy o četbu pasáží tematicky příslušných k probírané problematice
- k hlubšímu porozumění problematice a doplnění uváděných učebních textů je ke každému tématu doporučena **doplňující literatura**, která je k dispozici v knihovně či v elektronické podobě

1. – 5. Sfragistika

OBECNÉ CÍLE

1. *Seznámit se s literaturou k tématu.*
2. *Seznámení se se studijními materiály k předmětu a se způsobem práce s nimi.*
3. *Seznámit se se sfragistickou terminologií, metodami, postupy. Naučit se analyzovat a popsat pečeť, získané výsledky interpretovat.*

STUDIJNÍ MATERIÁLY

Zadání semestrálního úkolu (SÚ):

- každý student obdrží vlastní zadání – vyobrazení pečeti. Jeho úkolem je pomocí obvyklých sfragistických postupů pečeť co nejlépe popsat, analyzovat a výsledky zasazením do širšího kontextu interpretovat.

Základní pojmy

Sfragistika – nauka o pečetích, jejich vzniku, vývoji, podobě, funkci, užívání. Název je odvozen z řeckého slova sfragis = pečeť. Někdy se používá také pojmu sigilografie (zvláště v západní Evropě – sigillography) odvozeného od latinského slova sigillum.

Pečeť - otisk razidla do hmoty schopné tento otisk uchovat. Pojem pečeť se někdy používá v obecném smyslu, takže zahrnuje i samotný typář. Ve své podstatě se ale jedná jen o jednotlivé otisky. Jedná se o kompozici kombinující jedinečným způsobem obraz i text, a tak se vztahující ke konkrétnímu majiteli.

Typář – razidlo, matrice. Nese vzor pečetní kompozice, jeho otiskováním do vhodné hmoty, zvané pečetní látka, vznikají jednotlivé pečeti.

Funkce pečeti – v průběhu dějin se výrazně proměňovala. Pečeť vznikla již ve starověku, zhruba ve 3. tis. před n. l. Rozlišujeme prozatím 3 hlavní funkce: uzavírací, identifikační neboli ověřovací a pověřovací. Ve funkci uzavírací sloužila pečeť zejména k zabezpečení obsahu před nežádoucí manipulací. Ve funkci ověřovací vypovídala o svém majiteli. Ve funkci pověřovací dodávala písemnostem nebo i bez písemnému jednání právní váhu. Mohli také hovořit o funkci prezentační či lépe sebeprezentační, pečeť může být chápána jako prostředek komunikace, šíření propagandy, státní ideologie aj. (Zejména) v novověku plnila také funkci jakéhosi statusového symbolu. Vlastnictví pečeti by mohlo být vnímáno jako jeden z prvků oddělujících hranici společenského významu a bezvýznamnosti.

Pečetní druh a pečetní typ – doposud se ve sfragistice typicky hovoří pouze o pečetních typech. Jedním pečetním typem se rozumí pečetí se shodnými vnitřními a částečně i vnějšími znaky (srov. skripta Krejčík – Krejčíková). Na základě novějších výzkumů, které se ve větší míře dotýkají také novějšího sfragistického materiálu, se však ukazuje toto rozlišování jako nedostatečné. Začíná se proto rozlišovat mezi pečetními typy a pečetními druhy. K jednomu pečetnímu typu můžeme nyní zařadit všechny pečetí vzniklé otiskem jednoho a téhož pečetidla. Rozlišování na jednotlivé pečetní druhy pak rozeznává odlišné způsoby užívání jednotlivých pečetí konkrétním majitelem. Jeden majitel pečetí tak během svého života mohl používat několik různých druhů pečetí, od jednoho druhu i více typů, celkem například i několik desítek typů (k tomu dále srovnej knihu M. Bolom-Kotari).

Pečetní druhy – Rozlišujeme zatím jen několik obvyklých druhů, byť analýza novověkého sfragistického materiálu opět ukazuje, že bude nutné zažitou terminologii opět promyslet. 1) Majestátní pečetí – užívané výhradně panovníky, vyobrazují je v majestátu, jsou jejich nejvýznamnější pečetí. 2) Velké pečetí – u panovníků bez vyobrazení v majestátu, většinou heraldické motivy, u ostatních majitelů se jedná o nejvýznamnější pečetí vůbec. Mají propracovaný pečetní obraz, úplný text. Slouží k pečetění těch nejdůležitějších písemností. 3) Menší pečetí – pečetí menší rozměrů, méně propracovaný obraz i text. Slouží k pečetění méně významných písemností. 4) Sekrety- ve středověku sloužily zejména k pečetění soukromé korespondence, v některých jazycích se i významově hovoří o tajné pečetí. V novověku již byly jen dalším z pečetních druhů. Měly obvykle jednoduchý pečetní obraz, redukovaný text a sloužily k pečetění méně významných písemností. Buď dočasných anebo pro osobní potřebu majitele. 5) Signety – prstenové pečetí. Byly velmi malých rozměrů, s jednoduchým obrazem i textem. Soukromé pečetí, k pečetění soukromé korespondence, v novověku i k pečetění málo významných písemností. 6) Contrasingilla – rubní pečetí. Pečetí, které se otiskovaly zadní stranu obvyklé (velké nebo menší) pečetí pro zvýšení její bezpečnosti a snížení rizika zneužití pečetí. Jako rubní pečetí se mohly používat, a také používaly, sekrety i signety.

Mincovní pečeť – oboustranná pečeť (vzor mincí, proto mincovní). Používali je zejména panovníci, kteří potřebovali na malý prostor pečetí vtěsnat propracované sdělení. Obě strany jsou stejně velké a tvoří součást jednoho celku, na rozdíl od rubní pečetí.

Autentická pečeť – ve středověku, ale i v pozdějším období se stávalo, že některé osoby pečeť vůbec nevlastnily, anebo její právní váha nebyla natolik dostatečná, aby zajistila platnost právního aktu nejen za doby života jeho vykonavatele, ale i do budoucnosti. Tyto osoby se pak obracely na výše společensky postavené majitele pečetí, osoby či instituce všeobecně známé a požívající obecné důvěry, ale písemnost zpečetily vedle nich či namísto nich. Jedná se tedy o použití pečeti v právních záležitostech třetí osoby.

Karentní pečeť – označení pečeti, kterou bychom mohli nazvat také zástupná. Označuje případ, kdy pečeť disponoval pouze představitel rodiny, zástupce instituce a další osoby „blízké“ pak pro stvrzení svých záležitostí užívaly jeho pečeti. Např. ve šlechtických rodinách měl k dispozici pečeť jen otec či nejstarší bratr, mohli ji užívat také další členové rodu.

Sdružená pečeť označuje situaci, kdy jedna pečeť je společná více pečetitelům, přičemž všichni bývají považováni za rovnocenné majitele. Příkladem mohou být některé kláštery, kde společnou pečeť disponovali představený kláštera i členové konventu.

Vnitřní a vnější pečetní znaky

1) Velikost pečeti. Udává se v milimetrech, obvykle si vystačíme s obyčejným či posuvným pravítkem. Není výjimkou, že i u pečeti náležící ke stejnému pečetnímu typu může velikost jednotlivých otisků (= pečeti) kolísat i o několik mm (v závislosti na velikosti typáře). Velikost pečeti může být velmi důležitým údajem kupříkladu v případech, kdy rozhodujeme, zda dvě identické pečeti náležejí či nenáležejí ke stejnému pečetnímu typu. Pokud se například snažíme pečeť datovat, může být velikost pečeti použitelným vodítkem. V případě, že hledáme majitele pečeti a máme dost jiných indicií, je velikost pečeti spíše doplňkovým údajem.

2) Barva pečeti. Ve sfragistice rozlišujeme čtyři základní užívané barvy: přirozenou, zelenou, černou a červenou. Původně byly pečeti zhotovovány z nebarveného vosku. V dnešní době v závislosti na podmínkách uložení pečeti a manipulaci s ní mohou původně nebarvené pečeti nabývat široké škály různých odstínů, od bílé až po tmavě hnědou. V počátcích užívání pečeti závisela volba barvy pečeti na libovůli majitele, který ji používal. Později se vyvinul hierarchický systém, v němž největší cena byla přičítána červené barvě, o něco méně cennější byly zelené a černé pečeti a za nejobyčejnější se pokládaly pečeti nebarvené. Získání práva pečetit červeným voskem

náleželo mezi ceněná a žádaná privilegia. V období novověku se pečetení červeným voskem rozšířilo natolik, že jinak zbarvený vosk se vyskytoval jen zřídka. V některých evropských zemích se ojediněle dochovaly i jinak zbarvené pečeti, jedná se ovšem spíše o kuriozity než o doklad jiné pečetní kultury. Z důvodů výše uvedených vidíme, že i barva pečeti v kombinaci s dalšími poznatky může napomoci správnému datování a klasifikaci pečeti.

3) Tvar pečeti. Základními tvary pečetí jsou: pečeť okrouhlá (kulatá), oválná, zašpičatěle oválná (tvar mandorly) a pečeti víceboké. Škála použitých pečetních tvarů je ale velmi široká. Setkáme se např. s pečetěmi ve tvaru srdce, trojlistu, čtyřlistu, čtverce, trojúhelníku, heraldického štítu, zašpičatěle oválnou pečetí osově vyváženou do šířky. Nejoblíbenější byly v průběhu staletí pečeti okrouhlé. Jedná se o univerzální tvar, interpretovatelný také filozoficko-ikonograficky, z praktického hlediska dobře vyrobitelný i upotřebitelný. Spíše až v období novověku nabyly na oblibě oválné pečeti. Ve středověku a na počátku novověku se zejména mezi duchovními osobami a institucemi těšil oblibě zašpičatěle oválný tvar pečeti, umožňující důstojné zobrazení duchovní postavy nebo kombinaci více pečetních motivů s naznačením hierarchické posloupnosti a symboliky. Víceboké tvary (zpravidla šesti či osmi) byly zprvu vyhrazeny pro prstenové pečeti. V období baroka se tento tvar objevuje i u jiných pečetních druhů.

4) Pečetní materiál. Nejobvyklejším pečetním materiálem je barvený či nebarvený upravený pečetní vosk. Každá kancelář měla svůj specifický recept na jeho přípravu. Kvalita vosku má vliv i na dochování pečetí do současnosti. V období 16. století se setkáváme s tzv. pečetním lakem neboli španělským pečetním voskem. Od běžného vosku se liší větší přiléhavostí, proto se užíval zejména pro pečeti přitiskované na papír. Odlišné složení se projevuje i ve vzhledu, je více hladký a lesklý, připomíná lak. Dále se čas od času setkáváme především v novověku s oplatkovou pečetí. To je pečeť vytvořená z nekvašeného těsta, která se k písemnosti přitiskovala pod papírovou clonou. U některých pečetí vybavených papírovou krytkou lze jen obtížně rozeznat, zda se jedná o oplatku, španělský nebo klasický vosk. Pečetním materiálem preferovaným v papežské kanceláři je olovo, olověné papežské pečeti se nazývají buly. V některých případech mohlo být pečetní látkou i zlato či stříbro, jde však o výjimečné případy pečetí připevněných k mimořádně významným písemnostem.

5) Způsob připevnění pečeti k písemnosti. Rozlišujeme tři základní způsoby: přivěšením, zavěšením a přitištěním. Volba vhodného způsobu závisí na psací látce písemnosti. K pergamenovým písemnostem se pečeti zpočátku přitiskovaly, pak však

převládlo připevňování přivěšením či zavěšením. Přivěšená pečeť je k písemnosti připojená za pomoci pliky na listině a přivěšovacího proužku, který není součástí písemnosti. Tento proužek může být zhotoven z pergamenu (nejobvyklejší a nejobyčejnější způsob) nebo na různobarevných nitích a provázcích (hedvábných, konopných), eventuálně na různobarevných stuhách. Stuhy, provázky a nitě bývají také ozdobně spletené. Některé kanceláře preferovaly určité způsoby přivěšení a barvy nití, provázků a stuh. Obecné pravidlo, které by nám jen dle způsobu přivěšení pečeti umožnilo pečeť zařadit ke konkrétnímu původci, ale neexistuje. Ve hře byly i další okolnosti: o jaký typ písemnosti se jednalo, komu byla určena, zda za její vydání příjemce zaplatil a kolik a podobně. Zavěšená pečeť nemá pliku, ve spodní části listiny je pečeť asi centimetr (skutečná šířka závisí na mnoha faktorech) od okraje nastřížena, tak vzniká oddělený proužek, který po přehnutí vytvoří závěs pro pečeť. Je tedy součástí písemnosti, a proto se takto připevněná pečeť nazývá zavěšená.

K papírovým písemnostem se pečeti přitiskovaly, a to buď samostatně přímo na papír nebo pod různé, zpravidla ozdobně vystřihované papírové krytky/ papírové clony.

Dochovaly se i papírové i pergamenové písemnosti s kombinovaným způsobem připevnění pečeti, jedná se ale spíše o výjimky.

6) Ochrana pečeti. Již ve středověku bývaly přivěšené pečeti vkládány do ochranné voskové misky. Ta byla zhotovována z trvanlivého, dostatečně pevného, vosku, obvykle nebarveného. Do ní byl nalit vosk pečetní a do něj pak otištěn typář, čímž vznikla pečeť. Pro zvýšení zabezpečení pečeti byla někdy pečeť i s pouzdem po naplnění právních ustanovení v ní obsažených a před uložením do archivu ještě zašita v taftovém pytlíku. V novověku nabyly na oblibě pouzdra ze dřeva nebo vzácněji z kovu. Přitiskované pečeti byly chráněny papírovým krytem, otisk byl proveden skrze tento kryt.

7) Pečetní obraz. Za pečetní obraz považujeme výplň vnitřního středního prostoru pečeti. Doplněn je zpravidla o pečetní opis či pečetní nápis. Množství zvolených a užívaných pečetních obrazů je velmi vysoké a velmi variabilní. Pečeti nápisové mají v pečetním poli umístěn toliko nápis, bez doprovodného obrazu. Pečeti obrazové můžeme dělit do mnoha různých podtypů (viz skripta Krejčík-Krejčíková, Maráz). Vždy je třeba důkladně zvážit, kdo a proč mohl zvolit použitý pečetní obraz. O majiteli pečeti a době užívání pečeti napoví mnohé také řemeslná kvalita provedení obrazu a především aspoň přibližné zařazení ke správnému uměleckému slohu, které vyžaduje aspoň elementární znalosti z dějin umění.

8) Pečetní opisy, nápisy a písmo na pečeti. Pokud je pečetní obraz doprovázen textem, jedná se zpravidla o pečetní opis či nápis. Ve středověku se ještě setkáváme s tzv. exerguem, tj. nápisem na hraně pečeti, vinoucím se po jejím obvodu. Opis (jinak je zván také pečetní legenda) je umístěn po obvodu pečeti, od pečetního obrazu je oddělován různými ozdobnými prvky – linkami, perlovcem, římsou, vavřínovým věncem nebo je umístěn na stuhu či na pásku. Může být rozsáhlejší a vepsán i na více linek. Zpravidla začíná vprostřed nahoře a pokračuje dolů ve směru hodinových ručiček. Samozřejmě může být komponován i jiným způsobem. Pečetní nápis má obvykle formu několika písmen umístěných do pečetního pole a tvořících kompaktní celek s pečetním obrazem. Využívá se jej hojně na pečetích v novověku, kdy dochází k obecnému zmenšení velikosti pečeti a na nich pak nezbývá dostatečný prostor pro umístění pečetního opisu. Pečetní nápis bývá vyveden formou sigel (prvních písmen ve slově). Někdy je nápis přímou součástí pečetního obrazu, který doplňuje či vysvětluje – např. devízy a jiná hesla, pak jej ale hodnotíme v rámci popisu pečetního obrazu.

Pečetní opisy a nápisy považujeme za jakýsi druh nápisu, tedy spíše za památku epigrafickou než paleografickou. Správné určení typu písma napomáhá dataci pečeti a případně může navést badatele na padělanou pečeť. Je několik typů písem, která se při zhotovování typářů těšila značné oblibě. Při určování typu písma musíme postupovat především systematicky. Nejprve si písmo důkladně prohlédneme a pokusíme se určit, zda se jedná o majuskulu či minuskulu. Pokud o majuskulu, připadají do úvahy pro naše území tato písma: románská majuskula, gotická majuskula – ev. smíšená majuskula = gotická majuskula s unciálními prvky a humanistická majuskula. V našich podmínkách narazíme nejčastěji na smíšenou majuskulu a humanistickou majuskulu. U minuskulních písem dominuje užití gotické minuskuly a její kaligrafické vývojové fáze v období přechodu k novověku, textury. V období od konce 18. století se zřídka můžeme setkat i s humanistickou minuskulou anebo s humanistickou minuskulní kurzívou. Každé z těchto zmíněných písem bylo oblíbeno v jiném období, proto určení typu písma hraje výraznou roli při stanovení data vzniku pečeti. Je třeba ale vzít do úvahy, že některé pečeti byly užívány i několik staletí v nezměněné podobě! (Opět kontext, kontext, kontext!)

Postup při popisu a určování pečeti

Rozebereme si nyní na příkladu pečeti na obrázku modelový postup při popisu pečeti, její dataci a určení majitele. Příklad je ilustrativní a předpokládá téměř ideální podmínky (včetně dobrých studentských znalostí), ve skutečnosti budeme čelit mnoha úskalím, která více rozebereme v semináři.

1) Velikost: neznámá, pracuji pouze s obrázkem, vedle pečeti není pravítko, tudíž nemám žádné vodítko pro stanovení aspoň přibližné velikosti.

Co z toho lze usoudit? Nemohu nic, tento údaj mi nepomůže.

2) Barva pečeti: červená.

Co z toho lze usoudit? Červená barva se užívá častěji od 14. století, v novověku je zastoupena téměř výhradně. Žádný větší závěr zatím vyvodit nemohu.

3) Tvar pečeti: zašpičatěle oválný.

Co z toho lze usoudit? Tento tvar je obvyklejší spíše pro středověké pečeti. V oblibě byl u duchovních osob a institucí. Mohlo by se tedy jednat o středověkou pečeť duchovní osoby nebo instituce.

4) Pečetní materiál: nejspíše vosk. Z obrázku bych se mohl domnívat, že jde i o španělský vosk, ale to s velkou pravděpodobností vyloučím (pokud už jsem někdy viděl pečeť zhotovenou ze španělského vosku). Abych měl jistotu, musel bych zkoumat originál pečeti.

Co z toho lze usoudit? Pečetní vosk u přivěšených pečetí je nejobvyklejší materiál, tady se dál neposunu. Pokud by skutečně pečeť byla ze španělského vosku, znamenalo by to však, že tento otisk vznikl nejdříve v 16. století.

5) Způsob připevnění pečeti k písemnosti: přivěšením na červených hedvábných stuhách.

Co z toho lze usoudit? V kanceláři vydavatele jde o oblíbený způsob, jak pečeť přivěsit k písemnosti. Případně je jedná o důležitou listinu, která má slavnostnější provedení, čemuž odpovídá i připevnění pečeti. Setkáváme se s ním ve středověku i novověku, s datací nám příliš nepomůže.

6) Ochrana pečeti: dřevěné pouzdro, resp. dnes již jen miska, protože víčko chybí.

Co z toho lze usoudit? Pečeť mohla být pořízena až později, nejdříve v průběhu (spíše na konci) 16. století, před tím se dřevěná pouzdra běžně neužívala.

7) Pečetní obraz: jedná se o obrazovou pečeť, motiv je hagiografický. Vyobrazena je Nejsvětější Trojice, tedy Bůh Otec držící kříž, na němž je Bůh Syn (Ježíš Kristus), nad hlavou se Bohu Otci vznáší Duch Svatý v podobě holubice. Celá kompozice je zasazena do gotického portálu. Přítomný je i heraldický prvek, pod nohama Boha Otce je umístěn gotický štít s vpravo hledící orlicí.

Co z toho lze usoudit? Jedná se zřejmě skutečně o pečeť duchovní osoby či instituce, vypadá to, že vznikla v období gotiky. Co znamená orlice na štítě? Odkazuje k majiteli? Nebo zakladateli či patronu nějaké instituce?

8) Pečetní opis a jeho písmo: je psán po obvodu pečeti, začíná vprostřed nahoře a postupuje ve směru hodinových ručiček. Písmo je majuskulní, vypadá na gotickou majuskulu, ovšem písmena „c“, „e“, „m“ a „n“ vykazují odlišné tvary. Pak se jedná zřejmě o smíšenou majuskulu.

Co z toho lze usoudit? Smíšená majuskula se užívala především v období od počátku 14. století do poloviny století následujícího (tedy cca 1300-1450). Typář (pečetidlo) tedy vznikl v této době.

Sumář: Mám před sebou pečeť duchovní osoby nebo instituce, jejíž matrice – typář vznikl nejspíše mezi léty 1300-1450, jenž ovšem je podle barvy, možná pečetní látky a způsobu ochrany pečetí až novověkou.

Jak vyřešit tento rozpor? V této chvíli je na místě si uvědomit, že datum zhotovení typáře (pečetidla, jehož otiskem do pečetní látky vznikly jednotlivé pečeti) se nemusí shodovat s datem vzniku pečeti! V našem případě se evidentně neshoduje.

Co z toho lze usoudit? Typář vznikl někdy mezi léty 1300-1450, jak napovídá pečetní obraz i pečetní opis. Ale pečeť samotná zřejmě až někdy po roce 1600.

Jak lze dál uvažovat? Tak dlouho přece nebyl živ žádný člověk (pomineme-li některé z dávných biblických postav)? Takže spíše než o osobu se bude jednat o instituci.

Tedy: Mám před sebou novověkou pečeť, jejíž typář vznikl už ve středověku a jejím vlastníkem je duchovní instituce.

Toto by mohl být závěr, ke kterému lze dojít při systematickém, podrobné popisu předloženého obrázku. Ale nemusíme tady skončit a můžeme se pokusit zodpovědět další nejasnosti. Práci by nám velice ulehčilo, pokud bychom neměli k dispozici jen obrázek pečeti, ale také písemnost, ke které se pojí. Zjistili bychom z ní datum vydání písemnosti, kdo a proč ji vydal. Tu ale nemáme.

Kdo konkrétně byl vlastníkem pečeti? Dosud jsme tak neučinili, proto bychom měli pozornost obrátit nejprve ke znění opisu. Máme velké štěstí, pečeť je velmi zachovalá a opis dobře čitelný. Přepíšeme si tedy znění opisu: S: PRIORIS: eT: COVETVS/ DOMVS: Sce: TRINITATIS. Nyní je dobré pokusit se rozvést zkratky. Pečetní opisy obvykle začínají slovem SIGILLVM/SIGILLUM = pečeť (lat.), proto můžeme směle napsat SIGILLVM PRIORIS ET ... Co je to, či co může být COVETVS? Jako studenti, kteří se potýkají také s církevní správou víme, že se pohybujeme v prostředí klášterů, kde

přítomní bratři tvořili tzv. konvent, latinsky conventus. To záhadné slovo může být zkratkou slova conventus, ovšem bez naznačení zkracovacím znaménkem. Jako absolventi kurzu paleografie proto víme, že písmena „m“ a „n“ skutečně patřila k těm nejčastěji vynechávaným. Zřejmě tedy můžeme COVETVS směle rozepsat jako CONVENTVS. Další zkratkou je SCE. Co může znamenat toto? Předchozí slovo je domus – tedy dům, následující Trinitatis. Absolvovali jsme také několik semestrů latiny, proto víme, že slovo Trinitatis je genitivem singuláru substantiva Trinitas, což znamená Trojice. Máme tedy dům „sce“ Trojice. Jako volitelný předmět jsme absolvovali ikonografii, proto nás napadne, že vlastně znění opisu nějak souvisí s pečetním obrazem, kde je také vyobrazena Trojice, dokonce Nejsvětější Trojice. Ono „sce“ by pak v latinském opise mohlo znamenat sanctissimae. Celý opis by tedy zněl: SIGILLVM PRIORIS ET CONVENTVS DOMVS SANCTISSIMAE TRINITATIS. V překladu: Pečeť převora a konventu domu Největější Trojice.

Co to znamená? Že majitelem pečeti byl převor a konvent kláštera, který byl zasvěcen Nejsvětější Trojici.

Jenže, který to je? Základní otázkou je, ke kterému náleží řádu. Tady už musíme kombinovat více poznatků: vědomosti získané v církevní správě, údaje poskytnuté samotnou pečetí a naše znalosti historické. Tedy, který řád existoval u nás již mezi léty 1300-1450 a jeho představeným byl převor, nikoliv opat? Kdo upřednostňoval christologický motiv před mariánským? Kdo neuváděl jméno svého představeného v opise a proč? Kdo a proč používal jednu pečeť pro představeného kláštera i pro konvent, když většinou měli pečeti oddělené? Postupnou úvahou a vylučovacími kroky mohu dojít až ke kartuziánům. Řádu známému svou přísnou řeholí, životem v důsledném odloučení, naplněným především kontemplací. Řádu pověstnému svou skromností, kde jednotlivec byl pouhým kaménkem v rozsáhlé mozaice Božího Stvoření. Pokud si nevzpomenu, mám vždy možnost se obrátit na vhodnou encyklopedii, o jejíž existenci také vím aspoň z hodin církevní správy. Kartuziánské kláštery byly na našem území zakládány ve druhé polovině 14. století (vejdu se do zatím stanoveného rozmezí 1300-1450), jejich představený měl hodnost převora. Jejich filozofií bylo, že pokud je někomu svěřena vyšší hodnost než jinému, je to proto, aby plnil Boží vůli. On sám je jen služebník, jehož mnozí předešli a mnozí jej ještě budou následovat. Proto na svých pečetích neuváděli konkrétní jména, ale jen hodnosti a tyto pečeti byly použitelné po dlouhá léta, ba rovnou celá staletí. Mezi existujícími řády patřili k nejkonzervativnějším, proto neradi cokoliv měnili, což se týká i jejich pečeti.

Ano, jde o kartuziány. A který klášter konkrétně? Opět si najdeme vhodnou příručku, kde je k nalezení seznam kartuziánských klášterů a zjistíme, že na území Zemí koruny české byl jen jeden klášter, zasvěcený Nejsvětější Trojici, a to v Králově Poli u Brna.

Založen byl markrabětem Janem Jindřichem, bratrem císaře Karla IV., v roce 1375. Klášter byl zrušen za josefínských reforem roku 1782.

Jsme téměř u cíle! Máme před sebou před sebou pečeť představeného a konventu kartuziánského kláštera Nejsvětější Trojice v Králově Poli u Brna. Její typář vznikl po roce 1375, nejpozději však v období kolem roku 1450. Ještě přesnější datování si budeme moci dovolit, až najdeme další prameny: písemnosti dokumentující pořízení typáře (jsou velmi vzácné) nebo aspoň jeho (co) nejstarší otisk. Pečeť, kterou zkoumáme my, vznikla po roce 1600, nejpozději však roku 1782. Přesnější soud opět vyvodíme, až pokud se nám třeba podaří najít jinou pečeť, která už náleží k jinému typu. Pokud náležíme mezi sfragistické nadšence, víme, že kláštery často užívaly své středověké typáře právě až do 17. století, velmi často ale v období kolem Třicetileté války nechávali zhotovit typáře modernější, více odpovídající dobovému úzu. Pak bychom mohli konstatovat, že daná pečeť vznikla v 17. století, ale bezpečně to nevíme.

Zbývá vyluštit záhadu štítku s orlicí! Už jsme leccos naznačili. Znak by měl mít nějaký vztah ke klášteru. Orlice je známý zemský symbol, v době vlády Jana Jindřicha na Moravě byla rozkřídlená orlice považována za markraběcí znak, a tím za znak celé země. Umístěna naznačeným způsobem do celkové kompozice pečetního obrazu jasně odkazuje na zakladatele kláštera a k zemi, v níž klášter našel své sídlo.

Záhada je vylušтена.

DÍLČÍ ÚKOLY

1. *Prostudujte si patřičné pasáže ze skript.*
2. *Co (jaký předmět/y) se stalo „nástupcem“ pečetí? Jakou funkci plní tyto předměty dnes?*
3. *Zkuste si podobným způsobem připravit popis a rozbor následujících dvou pečetí. Vaše postupy rozebereme v semináři, pokud se nezúčastníte, konzultujte je s vyučující prostřednictvím emailu.*

Ukázka 1

Ukázka 2

DOPLŇUJÍCÍ LITERATURA

ADAMS Noël – CHERRY John – ROBINSON James, *Good impressions: Image and Authority in Medieval Seals*, London 2008.

BOLOM-KOTARI Martina, *Pečeti hradiských premonstrátů v pozdním středověku a raném novověku*, Červený Kostelec 2015.

DIEDERICH Toni, *Siegelkunde: Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*, Wien – Köln – Weimar 2012.

GLEJTEK Miroslav, *Středověká církevní pečat, pramen křesťanské ikonografie*, Hradec Králové 2013.

GUMOWSKI Marian a kol., *Sfragistyka*, Warszawa 1960.

KITTEL Erich, *Siegel*, Braunschweig 1970.

SIGNORI Gabriela (ed.), *Das Siegel. Gebrauch und Bedeutung*, Darmstadt 2007.

STILDORF Andrea, *Siegelkunde*, Hannover 2004.

6. - 10. Epigrafika

OBECNÉ CÍLE

1. Seznámit se s literaturou k tématu.
2. Seznámení se se studijními materiály k předmětu a se způsobem práce s nimi.
3. Seznámit se s epigrafickou terminologií, metodami, postupy. Naučit se analyzovat a popsat epigrafickou památku, získané výsledky interpretovat.

STUDIJNÍ MATERIÁLY

Zadání semestrálního úkolu (SÚ):

- každý student si vytipuje epigrafickou památku v okolí svého bydliště (v místě jemu blízkém). Jeho úkolem je pomocí obvyklých epigrafických postupů památku co nejlépe popsat, analyzovat a výsledky zasazením do širšího kontextu interpretovat.

Základní pojmy

Epigrafika – z řec. epigrafé = nápis. Německy = Inschriftenkunde. Dříve též zvaná epigrafie, název se používá od roku 1843. Věda o nápisech – tj. všechny texty, jež byly ryté, tesány, odlévány, řezány, modelovány, páleny, malovány na archeologických i jiných nepaleografických látkách mimo papyrus, voskové tabulky a kůru stromů. Bývají vyčleňovány nápisy reprodukovatelné (kachle) a nápisy na artefaktech, které stojí v zájmu jiné specifické disciplíny (mince, pečeti – numismatika, sfragistika). Tyto námitky však nelze generalizovat.

Dělení epigrafiky

- 1) Dle použitého písma, nikoliv jazyka: latinská, řecká, hebrejská, čínská, arabská
- 2) Dle epochy: antická, křesťanská, středověká, novověká – v rámci epigrafiky latinské, ale záleží na kontextu a přístupu. Např.: antická epigrafika – jednotu epigrafiky latinské, řecké, etruské, maloasijské a papyrologie, na druhou stranu je z ní vyjímána epigrafika křesťanská.

Nápis – neexistuje jednoznačná definice. Důraz je kladen na trvanlivost materiálu, monumentalitu, veřejné provedení, většinou neliterární povaha. Důležitý je důraz na fakt, že nápisy jsou vytvořeny silami a metodami, které nenáleží školskému, písařskému ani kancelářskému prostředí. Užívají se tedy postupy, které neovládá standardně vzdělaný člověk, ale řemeslník, umělec, dříve často negramotný (důkaz pečeti). Obvykle vyvedeny na archeologických psacích látkách, ale někdy i paleografické texty jsou takové povahy, že se blíží spíše nápisům.

Nositel nápisu – objekt, který fyzicky nese nápis, nápis je vyhotoven na jeho povrchu či v jeho materiálu. Nositelem může být jakýkoliv hmotný artefakt, objekt živé či neživé přírody – lidská kůže při tetování.

Třídění epigrafického materiálu (nejčastěji dle umístění, formy či funkce, je možné klást důraz i na obsah). Nejznámějším je v české epigrafice postup navržený Ivanem Hlaváčkem.

Dělení epigrafických památek podle Ivana Hlaváčka:

A: Dělení dle způsobu zhotovení

1. tesáním či řezáním; 2. rytím; 3. odléváním resp. zhotovováním negativních forem; 4. malováním; 5. vnášením do omítek; 6. skládáním do mozaik; 7. psaním či škrábáním na zdech (graffiti – tábořská radnice); 8. tkaním či vyšíváním

B: Dělení dle použitého materiálu

1. kámen; 2. dřevo; 3. látky; 4. kov; 5. omítky a zdi; 6. opracovaná hlína, sklo a jiné artefakty, řemeslné výroby kromě kovu

C: podle primárního umístění

1. budovy a stavby, a to jak na nich, tak v nich – hl. kostely a) samostatně b) jako doprovod tam pevně fixovaných uměleckých děl, hl. náhrobníků; 2. zvony – velmi rozmanité údaje (citáty, modlitby, údaje o zhotoviteli, donátorovi, pečeti, znaky...); 3. terén – hraniční kameny, kamenné kříže, úmrtní kříže, smírčí kříže; 4. mobiliář; 5. produkty uměleckého řemesla včetně sériových výrobků; 6. textový doprovod samostatných uměleckých děl; 7. nápisy ryze literárního charakteru, které nebyly nikdy epigraficky realizovány, aniž se s tím počítalo (Alkuinovy epigramy pro kostel sv. Hilaria v Poitiers, z r. kolem 800).

D: Dělení dle obsahu

1. literární; 2. historický – pamětní a) s datací b) bez chronologických údajů – můžeme dále dělit dle toho, zda obsahují personální údaje, či nikoliv. 3. právní; 4. doprovodné – tj. slovní doprovod uměleckého či uměleckořemeslného díla, pokud není vázáno na konkrétní osoby, v tom případě patří k bodu 2.

Postup při sestavování epigrafického katalogu

Materiálově typologické vymezení: katalog by měl zachycovat primárně i sekundárně dochované nápisy. Deperdita – tj. pouhé zmínky či hypotézy o zaniklých nápisech bez dochování textu patří do úvodu ne však do katalogu. U nás se soustředíme na latinské nápisy a na cizojazyčný text jen je-li součástí většinového textu latinského. Katalog nezaznamenává ani literární nápisy, nevíme-li o tom, že byly realizovány.

Teritoriální vymezení – orientujeme se na historický či spíše současný historický celek – město, objekt. Ale spojovací prvek může být i jiný – produkce jedné zvonařské dílny. Chronologické vymezení –. Dolní hranice je dána nejstarším dochovaným nápisem. Snaha postihnout všechny nápisy k určitému datu, Francie omezení k roku 1300, Poláci až do 18. století, standardně do pol. 17. století – pak už není možné dosáhnout komplexního zachycení, výběrově do 18. století. Musí to být kvantitativně zvládnutelné. U nás se uvažuje o zachytitelnosti do konce 18. století.

Katalogový záznam (ukázky viz Roháček)

Katalog je nejdůležitější částí vlastního katalogu.

Záhlaví: pořadové číslo (vlevo), základní lokalizace (uprostřed), datace (vpravo). Když je křížek, naznačuje to zpracování dle sekundárního dochování. Katalog je řazen chronologicky. Datace co nejpřesnější. Pokud jsou nápisy různě staré, datuje se dle fyzického stáří nositele nápisu.

Text: cílem je vytvoření si představy o nositeli, umožnit jeho identifikaci a lokalizaci. Uvádí se sem nositel nápisu (náhrobník, zvon, oltář, křtitelnice...), druh nápisu (memoriální nápis, náhrobní nápis osoby XY), bližší lokalizace (případně původní umístění a osudy). Zvláštní řádka: základní rozměry nositele, výška písma, druh písma a odkaz na vyobrazení v příloze. (v. 120 cm, šířka 70 cm, písmo 4cm, gotická minuskula). základní rozměry nositele – obvykle výška a šířka, u zvonů průměr či rozměry nápisového pole u architektury, při nemožnosti tento údaje zjistit je možné jej vynechat; výška písma - pro výšku písma je určující litera n/N, u minuskulních písem rozhoduje výška středních písmen. Pokud výška variuje, je možné uvést rozmezí; druh písma, odkaz na vyobrazení v příloze. Popis – tvar, materiál, výzdoba. (Deska z bílého mramoru, v ploše postava zemřelého v plné zbroji, levá ruka se opírá o helmici, pravá svírá meč – tzv. figurální náhrobník...). Zhotovuje se z pohledu pozorovatele. Blason štítu dle heraldických pravidel.

Nápis – pozice, rozsah, technika zhotovení. Současný stav, poškození. U sekundárně dochovaných nápisů se uvádí i pramen pro transkripci a další popis. (V horní polovině vtesán nápis..., reliéfně v zahloubeném nápisovém poli vytesán nápis. Levý okraj ztracen, držadlo odlomeno, dolní část setřená, střed vyšlapám, puklina...) Je-li na jednom nositeli více nápisů, které se liší, oddělují se pomocí písmen A,B,C...

Přepis nápisového textu: graficky by se měl odlišovat od ostatního textu.

Komentář: Datum – uvedeno jiné než průběžné datování – tj. např. římský či církevní kalendář, upřesnění zvláštností, u neúplné datace poukaz na pokus o její zpřesnění; Erby – pokud vyobrazený znak souvisí s nápisovým textem – je možné připojit i zkrácený blason dle heraldických pravidel; Umělec či řemeslník – uvádíme jméno, základní údaje, odkazy na literatury, případně odkazy na další práce stejného řemeslníka/umělce, další dílenské určení; Paleografický komentář – bližší popis písma,

poukaz na souvislosti. (Popis dle XY, dle sádrového odlitku ve sbírce abc). Dále je možné je uvést konfesní problematiku, historický kontext, uměleckohistorický kontext. U osob poukázat na další výskyt v katalogu. Uvádíme např. restaurační zásahy, umělecko-historickou hodnotu.

Prameny a literatura – chronologicky přehled nejdůležitějších pramenů. Citace literatury k nápisu a jeho nositeli (typické pro sfragistický katalog).

Poznámkový aparát – textově kritické poznámky (a, b, c, d) i věcné (1, 2, 3, 4). Je důležité velmi důsledně identifikovat biblické citáty, citáty z církevních otců i méně známých autorů, identifikovat a blíže určit méně známa osobní i místní jména.

Rejstříky, obrazová příloha.

Důležité je památku co nejpresněji datovat! (Někdy malý rozdíl mezi datací a vznikem památky – u náhrobníků), při větším rozdílu poukázat v poznámce. Nedatované památky na konec katalogu.

K dataci lze též využít epigrafickou analýzu, uměleckohistorické datování nositele, historický kontext.

Přesná metodika jak postupovat v případě více památek u jednoho nositele, více stupňových nápisů apod.

Přepis – užívá se standardně transliterace. Výjimku tvoří znaky, jež česká klávesnice neobsahuje. Nerozlišuje se tak dlouhé a kulaté s. Pokud je tato litera užitá jinak, než je obvyklé, poukazuje se na to v poznámce. Řecká písmena u Nomina Sacra přepisujeme latinkou – tedy místo IHC – IESUS, XC – Christus. Text se neupravuje, na hrubé chyby a omyly, které vybočují z běžných zvyklostí a ztěžují porozumění textu, se upozorňuje v poznámkovém aparátu. Na chronogram se upozorňuje v komentáři k dataci. Diakritika se podává v dnešní podobě, zase s poukazem na odlišnosti.

Scriptura continua – přepisuje se s oddělením jednotlivých slov, výskyt je zmíněn v komentáři. Veškeré zkratky se důsledně rozvádějí.

Písma používaná v epigrafice

Nápisová písma vycházejí z rukopisných a později i tiskových písem.

Majuskulní (tj. vepsaná do dvouřádkové osnovy): Románská majuskula, Gotická majuskula, Kapitála, Novověká kapitála, Raně humanistická kapitála

Minuskulní (tj. vepsaná do čtyřřádkové osnovy): Gotická minuskula, Fraktura, Humanistická minuskula, Polokurzíva, kurzíva

Kapitála – nejstarší nápisové písmo, původ v antice, konkrétně Římě, navazuje na etruská písma. Převzato v raném středověku v Evropě, oblíbené i v novověku. Užívána cca do 13. století, poté znovu od konce 15. století. Znovuzrození ve Florencii. V Čechách šíření od 40. let 16. století. Má podobu renesanční, barokní i klasicistní. Patky, důraz na rozlišování vlasových a tučných tahů. Nejlepší obecný pojem kapitála – renesanční či humanistická majuskula nejsou tak přesné pojmy.

Románská majuskula – písmo vzniklo prohlubováním vývojových tendencí kapitály ve 12. století. Charakteristické je pronikání hlavně unciálních tvarů (ze starší římské kurzívy) a další kulaté tvary – D, E, H – dále M, N, A, T, U (někdy V), C. V první polovině 13. století přechází v gotickou majuskulu.

Gotická majuskula – v česku se vyskytuje pravidelně. Od konce 1. třetiny 13. století do poloviny 14. století. Poté ustupuje gotické minuskule. Po roce 1400 už jen výjimečně. Více na mincích a pečetích. Navazuje na románskou majuskulu – plus unciála, kulaté tvary. Tendence k uzavírání jednotlivých písmen, dost nefunkčních tahů, variabilita písmen uvnitř jednoho nápisu, kyjovité zesílení konců dříků.

Gotická minuskula – doložitelná od druhé poloviny 13. století, ale to jde o Flandry a Francii. Více se vyskytuje až od poloviny 14. století. U nás od 30. let 14. století. Přijata už jako plně vyvinuté písmo se vzorem v knižních písmech. Tj. hůře se pozorují a datují jednotlivé fáze vývoje tohoto písma. Pro starší fázi je např. nápadné téměř stejná výška písmen – tj. vzbuzuje skoro dojem, že se jedná o dvoulinkovou osnovu. Špatně se rozlišují zejména písmena: i, l, m, n, u, v. Základní znak je lámání tahů – oválných i přímých. V nápisech přežívá toto písmo až do konce 16. století. V první polovině 16. století ještě dominuje. Ojediněle ještě v 17. století.

Raně humanistická kapitála – objevuje se v českém prostředí od konce 15. století do cca roku 1550. Jedná se o kapitálu s některými nelatinskými prvky – E ve tvaru epsilon, retrogradní N, byzantské m – h s dříkem uprostřed, zleva otevřené D, křesťanské A, mandlovité O, prohnutý svislý dřík u písmen l a n. Ojediněle minuskulní tvary, gotická oddělovací znaménka ve tvaru routy.

Gotická minuskula – doložitelná od druhé poloviny 13. století, ale to jde o Flandry a Francii. Více se vyskytuje až od poloviny 14. století. U nás od 30. let 14. století. Přijata už jako plně vyvinuté písmo se vzorem v knižních písmech. Tj. hůře se pozorují a datují jednotlivé fáze vývoje tohoto písma. Pro starší fázi je např. nápadné téměř stejná výška písmen – tj. vzbuzuje skoro dojem, že se jedná o dvoulinkovou osnovu. Špatně se rozlišují zejména písmena: i, l, m, n, u, v. Základní znak je lámání tahů –

oválných i přímých. V nápisích přežívá toto písmo až do konce 16. století. V první polovině 16. století ještě dominuje. Ojediněle ještě v 17. století.

Fraktura – vychází z gotické minuskuly, ovlivněná listinnou bastardou i výpravnými tisky konce 15. a počátku 16. století. Do nápisového prostoru převzata už jako plně vyvinuté písmo. Je to především písmo užívané pro zhotovování nápisů v národních jazycích. Není tak masově rozšířeno především díky náročnosti řemeslného zpracování. Typické znaky: sloní choboty, s a f protažené pod linku, jednobříškové a, mandlovitá forma kulatých tvarů, štěpení horních dotažnic. Frakturu lze určit až na základě celkové charakteristiky – krásný styl. Jinak třeba bedlivě posuzovat, zda se nejedná jen o frakturní prvky v nápisě vyvedeném gotickou minuskulou.

Humanistická minuskula – vyvinula se v 15. století jako dobře čitelné rukopisné a tiskové písmo. Snaha přiblížit se antickým vzorům. Až do počátku 19. století se uplatňovala jen v jazykově latinských nápisích. Pak teprve do národních jazyků. V Čechách se více vyskytuje na konci 16. století. Typické kulaté oblouky, dřívky bez lomení, písmena s a f na základní lince, polounciální d s kolmým dřikem, kulaté g s tendencí ke tvoření serifů.

Polokurzíva, kurzíva – spojitě provedené písmo. V oblasti nápisové písma spíše výjimečně, náročnější pro provedení. Také písmo příliš málo monumentální a výrazné. Užití v grafitti – vyžadovalo gramotnost. V novověku např. v malovaných nápisích. Masovější užití až v 19. století u sepulkrálních památek.

Číslice a číselné údaje – ve středověku a novověku se užívalo vypsání slovy, římskými i arabskými číslicemi a jejich kombinací. Pozor na záměnu 5 a 7.

Zkratky - odpovídají psanému písmu.

Typologie sepulkrálních památek

Požadavky na sepulkrální památky: reprezentace zemřelého, zejména jeho individuality a jeho sociálního postavení, tedy přeneseně i rodu. Ne nevýznamná byla také funkce prezentace zbožnosti a apel na kolemjdoucí a pozůstalé, aby se za mrtvého přimlouvali (ulehčení na posledním soudě).

Anno domini formulář – rok úmrtí, den úmrtí, zmínění smrti, jméno, přímluva, od 16. století často biblický citát, více osobních údajů.

Náhrobník – nejčastěji se vyskytující sepulkrálie a nositel nápisů. Fyzický kryt hrobového místa a zároveň individualizace daného prostoru a zachování paměti zemřelého. Nejčastější je podoba desky asi v životní velikosti zemřelého. V našich podmínkách dva ikonografické základní typy – náhrobník figurální a znakový. Dnes většina náhrobníků v sekundárním uložení.

Epitaf – hlavní funkce je uchování památky zemřelého a dále dekorační funkce. Není bezprostředně spojen s hrobem. Různé formy – deska s nápisem, na stěně malovaný nápis, monumentální trojrozměrné artefakty s bohatým obrazovým a epigrafickým programem. Velmi podobný náhrobníku i s Anno domini formulí. Je třeba znát prvotní umístění a tím i funkci – aby bylo možné rozlišit, zda se jednalo o epitaf či náhrobník. Sešlápání svědčí o umístění v podlaze.

Tumba – je reflexí sarkofágu z antiky. Pozůstatky nejsou v samotném artefaktu, ale v hrobovém místě pod ním. Dnes většinou dochovány jen zdobené krycí desky. Často zničeny či využity jinak - jako např. oltární menzy.

Krycí desky tumb – zaměnitelné s náhrobníkem, pokud neznáme prvotní umístění a funkci. Orientační bod je směřování písma patou ven, aby bylo jednodušší čtení.

Náhrobek – při stěně či volně stojící trojrozměrný sepulkrální artefakt. Vyskytuje se v interiéru, ale především v exteriéru. může stát přímo nad hrobovým místem nebo v rámci jednoho prostoru mimo něj. Dnešní podoboba náhrobku se nazývá též náhrobní kámen.

Náhrobní deska, destička – jednoduchá či ornamentálně zdobená deska menších rozměrů opatřená sepulkrálním nápisem. Obvykle má funkci epitafu nebo označení rakve, málo v dlažbě nad hrobovým místem jako náhrobník.

Náhrobní nápis – nápis, např. na stěně, bez vymezitelného účelového nositele. Jedná se obvykle o novější kopie.

Kenotaf – hrob či náhrobek bez pohřbu s memoriální a symbolickou funkcí (pomníčky u cest...)

Sarkofág – vyskytuje se hlavně v pozdní antice a raném středověku. Artefakt má tvar truhly či rakve, obsahuje ostatky zemřelého – tím se liší od tumb.

Castrum doloris – katafalk s výzdobou, smuteční architekturou, doprovázeno o memoriální a sepulkrální nápisy, též nápisy na nestandardních epigrafických materiálech – např. na papíru. Nejsou moc často dochovány.

Pohřební štít – dřevěný, vyřezávaný či malovaný, oválný či hranatý, se znakem zemřelého a náhrobním nápisem okolo pro účel pohřebních slavností. Byl nesen v pohřebním průvodu a pak přechodně či trvale umístěn v kostele ve funkci epitafu. Nemusí být v bezprostřední blízkosti hrobu a může být třeba vymalován na zeď. Dochován je málo kvůli nižší trvanlivosti.

Hrob – hrobové místo, či komplex hrobového místa a sepulkrálního artefaktu.

Hrobové místo – místo pohřbu, neupravené stavebně – jáma v zemi. Primárně k individuálnímu pohřbu, nevylučují se pohřby opakované.

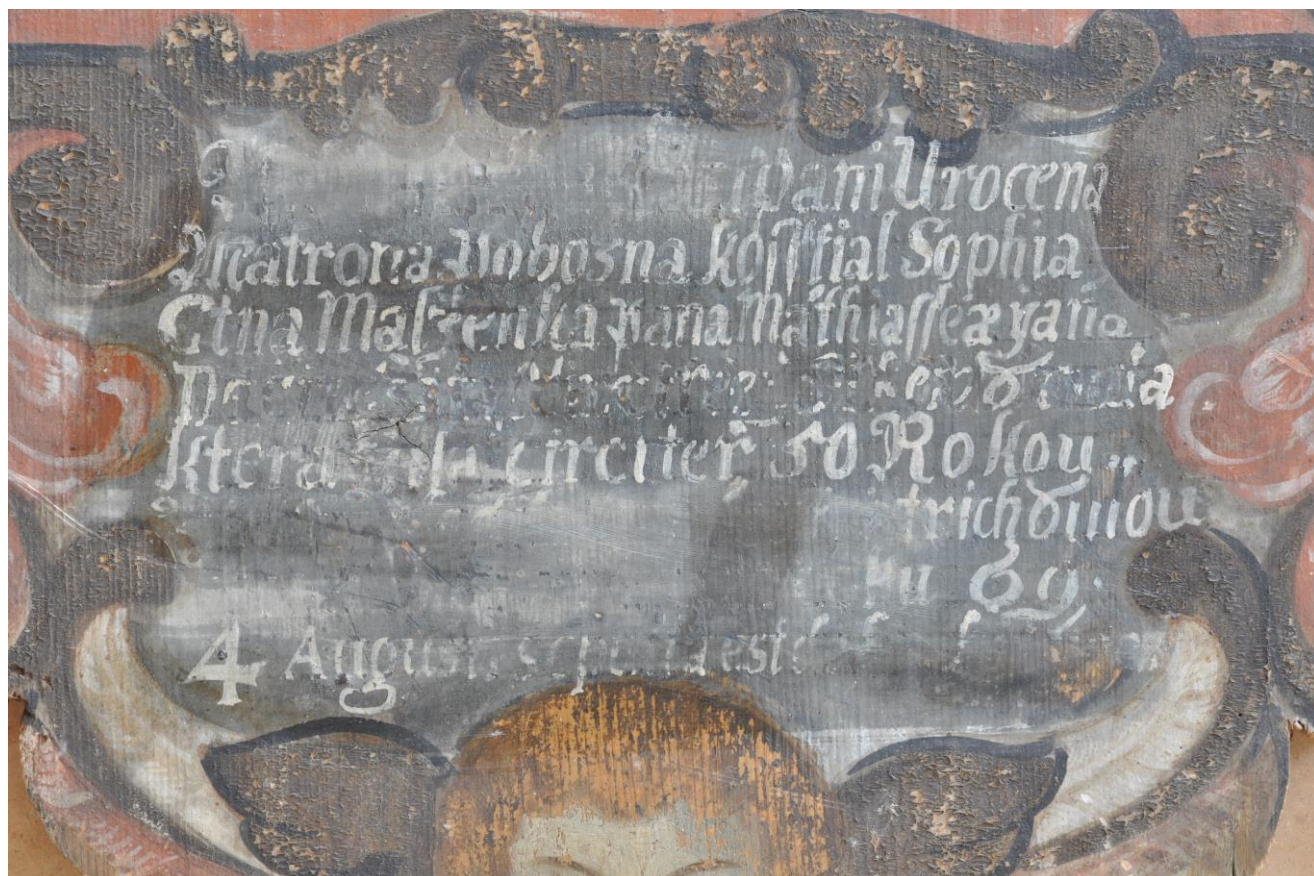
Hrobka, krycí deska hrobky – stavebně upravení hrobové místo, určené k opakovanému pohřbívání, mohlo sloužit jen k jedinému pohřbu. Krycí deska někdy špatně rozlišitelná od náhrobníku.

Krypta – podzemní či polopodzemní prostory, k opakovanému pohřbívání. Na rozdíl od hrobky je součástí architektury kostela. Krycí deska vstupu do krypty nese nápis.

DÍLČÍ ÚKOLY

1. *Seznamte se důkladně se základními pojmy.*
2. *Z jakého období se dochovalo nejvíce sepulkrálních památek? Z jakého období se dochovalo nejvíce rozmanitých sepulkrálních památek?*
3. *Můžeme sepulkrální památky využít jako důležitý pramen i pro jinou pomocně vědnou disciplínu?*
4. *Zkuste analyzovat, popsat, určit typ a časově zařadit následující ukázky. Příklady budou diskutovány na semináři, pokud se nezúčastníte, kontaktujte vyučující emailem.*
5. *Můžeme mezi epigrafické památky zařadit také pečeti? Svou odpověď zdůvodněte.*

Ukázka č. 1

DOPLŇUJÍCÍ LITERATURA

KLOOS Rudolf M., *Einführung in die Epigraphik des Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Darmstadt 1980, 1992.

KOCH Walter, *Inschriftenpaläographie des abendländischen Mittelalters und der frühen Neuzeit: Früh- und Hochmittelalter*, Wien, München 2007.

Epigraphica et sepulcralia. Forum epigrafických a sepulkrálních studií. (Od roku 2005, vycházejí jednotlivé svazky).

www.inschriften.net

www.epigraphica-europea.uni-muenchen.de

11. - 15. Heraldika

OBECNÉ CÍLE

1. *Seznámit se s literaturou k tématu.*
2. *Seznámení se se studijními materiály k předmětu a se způsobem práce s nimi.*
3. *Seznámit se s heraldickou terminologií, metodami, postupy. Naučit se analyzovat a popsat erb, získané výsledky interpretovat.*

STUDIJNÍ MATERIÁLY

Zadání semestrálního úkolu (SÚ):

- každý student si navrhne vlastní znak/erb. Bude se držet zásad blasonu. Erb může být buď celobarevný, anebo využít standardní šrafování. Návrh erbu bude student prezentovat u zkoušky.

Základní pojmy

HERALDIKA - souhrnný název, který zahrnuje jak vlastní umění heraldiky (Ars Heraldica), tj. schopnost sestavit obsahově výstižný a umělecky hodnotný erb, ale také nauku o erbech - vzniku a vývoji, funkci erbů a o jejich správném popisu (Scientia Heraldica).

ERB - nazýván též heraldický znak, je barevné a stále znamení na štítě a dalších částech zbroje evropského bojovníka, které se postupně rozšířilo i na další nositele (jednotlivce, sociální skupiny i právnické osoby). Účelem erbu je jednoznačná identifikace svého nositele. Je vytvářen dle stanovených pravidel a popisován určeným způsobem.

HEROLD - název odvozený z původního HARIOWALDUS, jenž u starých Germánů označoval znalce rodových totemů a symbolů. Nazýval se tak úředník, pověřený evidencí existujících erbů a tvorbou nových. Jeho povinností bylo detailně znát existující erby a spolehlivě identifikovat jejich nositele. Do jeho kompetence spadalo též představování poselstev, organizování nejrůznějších slavností a rytířských turnajů.

BLASON - slovní popis erbu, řídící se stanovenými zásadami a pravidly. Při blasonování se užívá odborná heraldická terminologie a respektuje se určený postup při popisu jednotlivých částí erbu. Je podstatou heraldiky a některými vědci je nadřazen výtvarnému ztvárnění erbu. Jeho podstatou je umění heraldicky vnímat erb a odlišit tak jeho podstatu od výtvarných detailů, jimiž se projevuje individualita umělce, ale pro heraldiku nejsou podstatné.

TINKTURA – souhrnný název pro heraldické kovy (zlato a stříbro), heraldické barvy (červená, zelená, modrá a černá) a heraldické kožešiny (kunina, sobolina, popeličina, hermelín) jež tvoří heraldikou povolené zbarvení erbu. Jejich využití a možnosti kombinace jsou přesně stanoveny heraldickými pravidly.

PALATIN – od středověku nejvyšší dvorský hodnostář v Uhrách, zástupce panovníka. Od 16. století měl pravomoc vydávat erbovní listiny.

Složení erbu

Jednotlivé části erbu začínají být užívány postupně.

Základní části erbu tvoří, jež by měl mít každý erb, jsou:

- štít se znamením
- přilba s příkrývadly
- klenot

Kromě toho může být erb doplněn určitými částmi, které nazýváme vedlejší nebo honosné. Těmi jsou:

- štítonoši a strážci štítu
- pláště a znakové stany
- prapory a korouhve
- koruny
- klobouky a čepice
- řády
- příznaky a vedlejší značky
- jiné odznaky
- hesla rodová a válečná

Štít

Představuje nejdůležitější součást erbu. Tvarově a typově se vyvíjel. Nejstarším typem, který již nesl heraldické znamení, je štít normanský. Tvarem připomínající mandli a zakrývající nejprve celou postavu, později o něco menší. Normanské štíty se objevují ještě v předheraldické době. Tak je můžeme vidět např.

na freskách sv. Kateřiny ve Znojmě. Vyskytuje se do třináctého století. V průběhu třináctého století se objevuje nový typ štítu, typ gotický. Na pečetích českých pánů jej registrujeme od poloviny tohoto století (např. Havel z Lemberka roku 1237). Tento štít je tvarově podobný trojúhelníku, nahoře rovný, dole zašpičatělý.

Pro čtrnácté a patnácté století je typický štít soudečkový, který tvarově vychází z gotického, ale je pro něj charakteristické, že jeho boky jsou širší než horní hrana.

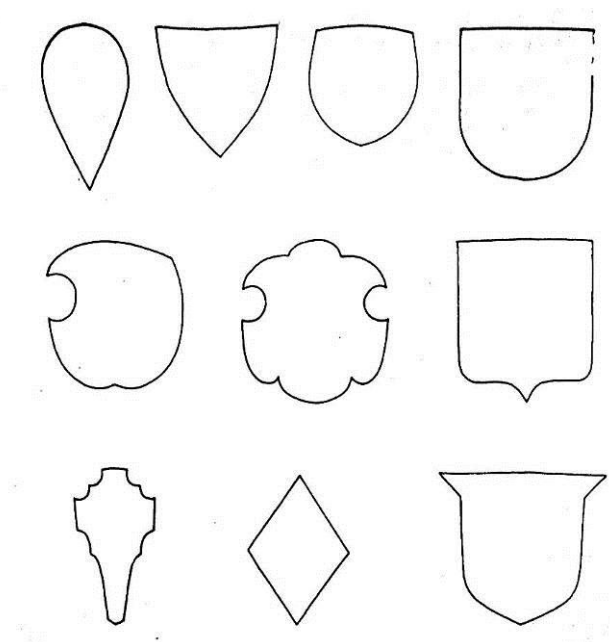
V patnáctém století se objevuje štít španělský, dole půlkulatý. Jedná se o v heraldice nejoblíbenější štít, který již nevymizel z užívání. Posledním typem štítu, který měl ještě své praktické využití ve válečnictví, je štít kolčí. Jde o štít vpravo či vlevo vykrojený tak, aby do něj bylo možné vložit kopí. Užívat se začíná rovněž ve čtrnáctém století.

Z kolčího štítu jsou pak odvozeny štíty, jejichž tvar můžeme souhrnně označit jako renesanční. Patrná je na nich již spíše dekorativní funkce než praktická využitelnost. Mají různá pojmenování, zmínit můžeme například štít polský, tvarově odvozený od kolčího. Vykrojený bývá nahoře i po stranách, dle místních zvyklostí.

V sedmnáctém a osmnáctém století bývají štíty různých tvarů zdobeny na okrajích dekorativními motivy a ornamenty, které můžeme souhrnně nazvat barokní kartuší. Odpovídají přesně estetickým požadavkům své doby.

I přes obecný vývoj a celkový úpadek heraldiky vznikají typy štítu sloužící potřebám heraldiky a jejímu umění. Mezi ty patří typ francouzský. Umožňoval především jednoduchou kresbu erbu o více polích a v erbovních listinách vydávaných v našich zemích v 18. a 19. století byl preferovaným tvarem.

Zmínit můžeme i další, více či méně specifické, typy štítů – např. routový – ve tvaru kosočtverce, užíván pro vyobrazení erbů žen či štít ve tvaru koňské hlavy, hojně rozšířený především v renesanční Itálii.

Vyobrazeny jsou různé typy štítů. Při výčtu zleva doprava a od shora dolů jmenujme – štíty normanský, gotický, soudečkový, španělský, kolčí, polský, francouzský, ve tvaru koňské hlavy, routový a novoanglický.

Obecně jsou heraldikou využívány především štíty gotický, španělský, kolčí a francouzský. Jejich názvy nejsou výsledkem vědecké práce a nejedná se o odborné termíny v pravém slova smyslu odkazující ke geografickému původu štítů, názvy štítů vznikly převzetím obecně zaužívaných pojmů vycházejících ze starší nepřesné literatury a zvyku.

Přilba s příkrývadly

Přilba je neodmyslitelnou součástí výzbroje bojovníka. Jejím praktickým účelem je ochrana hlavy a obličeje rytíře. V heraldice začala být využívána jen o málo později než štít. Nese na sobě klenot a příkrývadla.

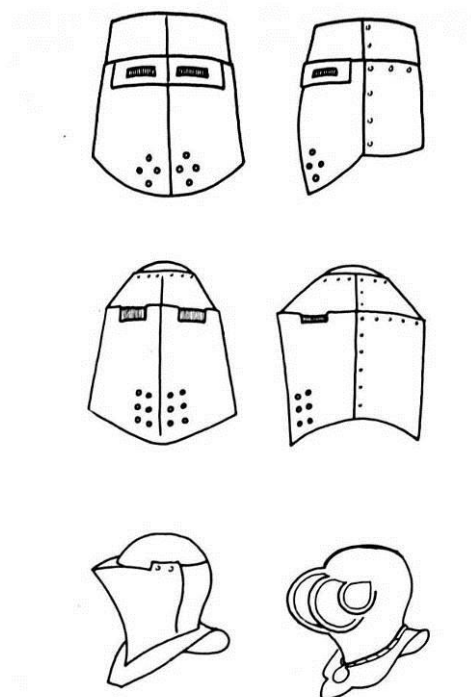
Jako první typ se v heraldice prosadila přilba hrncová, jež se objevuje ve dvanáctém století. Nahoře rovná, dole lehce vykrojená, se skulinou pro oči a dýchacími otvory. V boji byla tato přilba velmi nepraktická, veškerá její tíha spočívala na temenu hlavy, nechránila krk. Naopak v heraldice umožnila připevnění klenotu.

Přilba kbelíková, objevující se koncem 13. století odstranila nedostatky předchozího typu. Nahoře vypouklá s malou plochou pro připevnění klenotu, v dolní části vpředu i vzadu protažená tak, aby chránila krk a rozložila svou váhu.

Postupným zaoblováním a protahováním se z ní vyvinula přilba kolčí, v heraldice velmi oblíbená. Doložit ji můžeme od konce století čtrnáctého a jak napovídá její název, své praktické využití našla především při turnajích. Charakteristický je její tvar – v obličejové části hledí protažené do špičky, v oblasti krku a ramen je přizpůsobená tělu.

Zdokonalením kolčí přilby, především uvolněním prostoru pro oči, který je chráněn jen tenkými vytepanými kovovými pláty, vznikla přilba turnajová (turnéřská). Doložit ji můžeme od patnáctého století. Své využití našla taktéž hlavně při turnajích. Spolu s kolčí přilbou je v heraldice velmi oblíbená.

Typy přileb používaných naopak ve válečnictví již do heraldiky nepronikly.

Vyobrazeny jsou různé typy přileb. Nahoře přilba hrncová, pod ní přilba kbelíková, vlevo dole přilba kolčí a vpravo dole přilba turnajová.

Zpočátku v heraldice platila zásada, že s jedním štítem se pojí pouze jedna přilba s klenotem. Tato zásada začala být porušována v patnáctém století, a to nejprve u spojeného erbu manželů, později bylo přidělení další přilby (druhé i třetí, atd.) považováno za povýšení erbu.

Přikrývadla jsou kusy látky splývající po stranách přilby z klenotu. Jejich význam byl zřejmě nejprve praktický, měly chránit rytíře před slunečním žářem a přímými údery, proto těsně obepínaly přilbu. Doložit je můžeme od třináctého století, kdy je máme zachyceny tak, že viditelná je jen jejich vnější strana. Od čtrnáctého století se všelijak vystřihují a v heraldice se kreslí tak, jakoby se nadouvala ve větru. Jejich tinktury odpovídají zbarvení erbu a hlavní figury. Vnější strana přikrývadla zachycuje zpravidla barvu a vnitřní kov.

Kolčí přilba se zlato-černými přikrývadly.

I příkrývadel se dotkl novověký úpadek heraldiky. Zvyk, že k jednomu štítu náleží jedna přilba a s ní jedna příkrývadla byl porušován, z jedné přilby vycházely na každé straně jiná příkrývadla, navíc stále bohatěji vystřihována, pro něž se ujal název fafrnochy.

S přilbou, příkrývadly a klenotem jsou úzce spojeny tzv. točenice a koruny. Bývaly umísťovány na přilbě tam, kde byla přilba spojena nýty a šroubky s klenotem za účelem jejich zakrytí. Točenice byly kusy látky v tinkturách příkrývadel, spletené a položené na přilbě. Později je točenice nahrazována korunou, jež byla považována za honosnější a často byla součástí povýšení erbu.

Klenot

Pod pojmem klenot v heraldice označujeme plasticky vytvořenou ozdobu přilby. Účel této ozdoby je stejný jako v případě štítu, tedy identifikovat lépe bojovníka. Předstupněm zavedení klenotu byly barevně pomalované přilby, se kterými se setkáváme již ve dvanáctém století. První klenoty jsou zaznamenány v průběhu století třináctého, zhotovovány byly ze dřeva a kovu. Zpočátku byla jejich volba náhodná a závisela na libovůli nositele. Postupně se konstituovaly klenoty do dvou skupin:

1/ klenoty opakující znamení na štítě. Míra shody klenotu s erbovním znamením je ovšem různá. Klenot může být úplně shodný nebo jen používat barvy erbovního znamení.

2/ klenoty volené nezávisle na znamení na štítě.

Klenot se umísťoval na přilbu přímo nebo prostřednictvím pomocného klenotu. To v případě, že klenotem byla herodská figura, kterou nebylo možné připevnit k přilbě přímo. Takovými pomocnými klenoty byly nejčastěji rohy, křídla, čepice, lidské trupy, desky.

Možnost určité libovůle při volbě klenotu byla využívána pro odlišení jednotlivých větví jednoho rodu nebo i pro rozlišení jednotlivce.

Rozlišení jednotlivých větví rodu Ronovců za použití odlišného klenotu. Vlevo páni z Dubé, vpravo páni z Lichtenburka.

Honosné kusy

K honosným kusům náleží všechny zbytné části erbu. Jejich užívání bylo do značné míry vyjádřením vlastního významu, později také dobové módy.

Nejrozšířenější z těchto honosných kusů jsou **štítonoši** a **strážci štítu**. Rozdíl mezi oběma je vzdáleností, v níž se nacházejí od štítu. Štítonoši stojí v bezprostřední blízkosti štítu a dotýkají se jej – tedy štít nesou či drží. Strážci štítu stojí opodál podél štítu, kterého se nedotýkají. Štítonoši se v kompozicích erbu vyskytovali častěji, jsou jimi nejčastěji andělé, lidské postavy, zvířata či bájná bytosti, ale mohou jimi být i rostliny či neživé předměty.

Udělení štítonošů bylo v novověku obvyklým polepšením erbu.

Černo-stříbrní gryfův jako štítonoši městského znaku města Kraslice.

Znakové pláště a znakové stany

Jsou poměrně mladou součástí heraldiky. Znakový plášť obvykle červené barvy vychází z knížecí koruny, je oboustranně souměrně řasen. Okraje má lemovány zlatem, zespodu je podšit hermelínem. Znakový stan je figurou speciálně vytvořenou pro francouzského krále Ludvíka XIV. Znakový plášť již v této době nebyl dostatečně honosný. Vzhledově vycházejí zřejmě z podoby baldachýnu postaveného nad královským trůnem. Jedná se o kus vzácné látky, splývající ze zdobené kopule, na níž je položena koruna. Je doloženo jeho užívání jen některými evropskými panovníky.

Prapory a korouhve

Jsou předmětem studia vědy nazvané vexiologie, která zkoumá vztah mezi znamením na štítě a na praporci. Svůj význam měly hlavně v boji. Korouhve byly symbolem lenního pána, pod jehož vedením jeho lidé bojovali. V boji znamenala ztráta korouhve prohranou bitvu. V heraldice jsou korouhve určeny pouze nejvýznamnějším pánům

(vladařům).

Koruny, čepice a klobouky

Jsou poměrně častými honosnými kusy nahrazujícím přilbu s klenotem nad štítem. Vcelku dobře je heraldicky zpracováno užívání hodnostních korun: hraběcí má devět perel, svobodných pánů sedm perel a rytířů pět perel.

U některých vrstev obyvatelstva – např. u duchovních, kteří primárně nejsou válečníky, je nahrazování přilby zcela běžné. Jejich pokrývkou hlavy je nejčastěji tiára v případě papeže či mitra neboli infule v případě arcibiskupů, biskupů a opatů. Specifické jsou kněžské klobouky, jež se nejprve kladly přímo nad štít, později se nad ním vznášejí. Z klobouků splývají po stranách šňůry na zavazování zdobené střapci. V osmnáctém století se v užívání klobouků vyvinul systém, kdy každý hodnostář v církevní hierarchii má přiřazen klobouk určité barvy a s přesně daným počtem střapců po stranách. Jmenujme aspoň ty neužívanější. Kardinálové užívají červený klobouk s 15 střapci na každé straně, arcibiskupové klobouk zelený s 10 střapci, biskupové rovněž zelený klobouk, ale jen se 6 střapci, opati klobouk černý rovněž se 6 střapci a řadoví kněží taktéž černý klobouk s jedním střapcem.

Vlevo znak kardinála s červeným hodnostním kloboukem s 15 střapci po stranách.

Vpravo papežský znak, kdy jako pokrývka hlavy je v něm umístěna papežská tiára.

Řády a vyznamenání

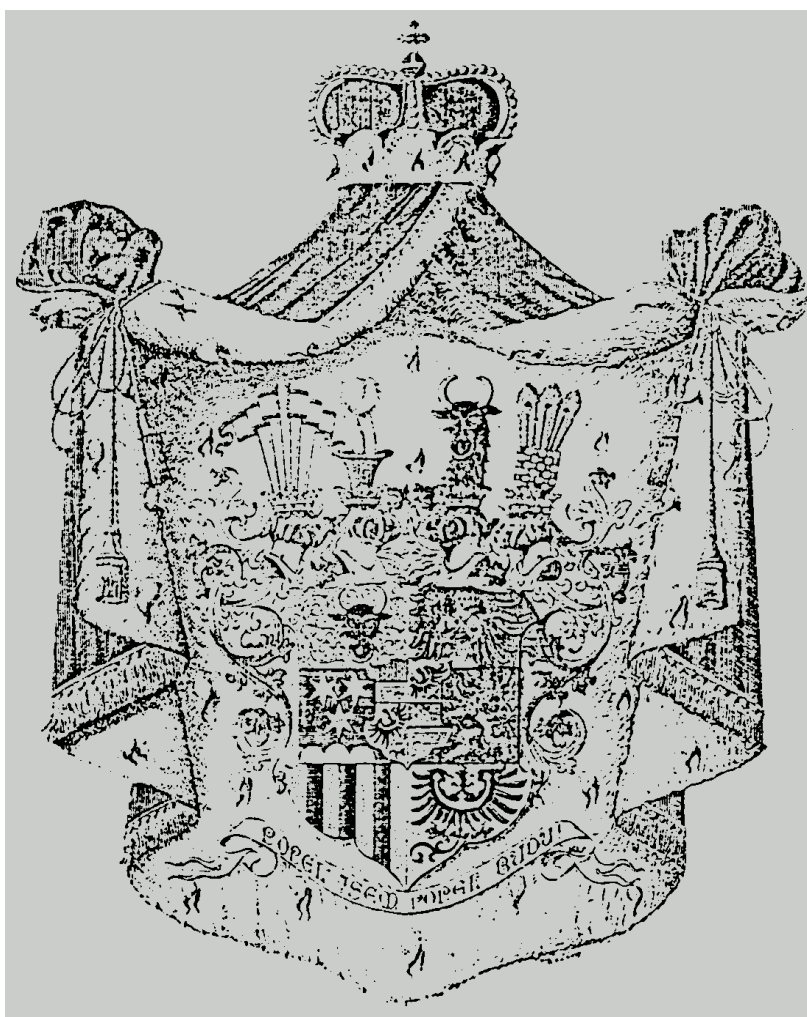
Bývají umístěny na stuze či honosném řetězu obtáčeném kolem štítu. Nejčastěji vyskytujícím se je řád zlatého rouna. Studium řádů a vyznamenání se zabývá faleristika.

Řád zlatého rouna.

Hesla rodová a válečná

Bylo je možné umístit na pásku pod štít. Asi nejznámější je rodové heslo Popelů z Lobkovic: „Popel jsem a popel budu“. Tento zvyk přetrvává dodnes kupříkladu na vlajce prezidenta ČR (prezidentské standartě), kde čteme heslo: „Pravda vítězí“.

Erb rodu Lobkoviců. Pod štítem je umístěna devíza psaná na pásce ve znění: „Popel jsem, popel budu“.

Heraldické tinktury

Barevnost je jednou z podmínek heraldického umění. Podmínkou pro použité zbarvení je dobrá rozlišitelnost a viditelnost i na velké vzdálenosti. Z tohoto důvodu se v heraldice ustálilo jen několik barev, které souhrnně označujeme pojmem heraldické tinktury. Tento pojem zahrnuje:

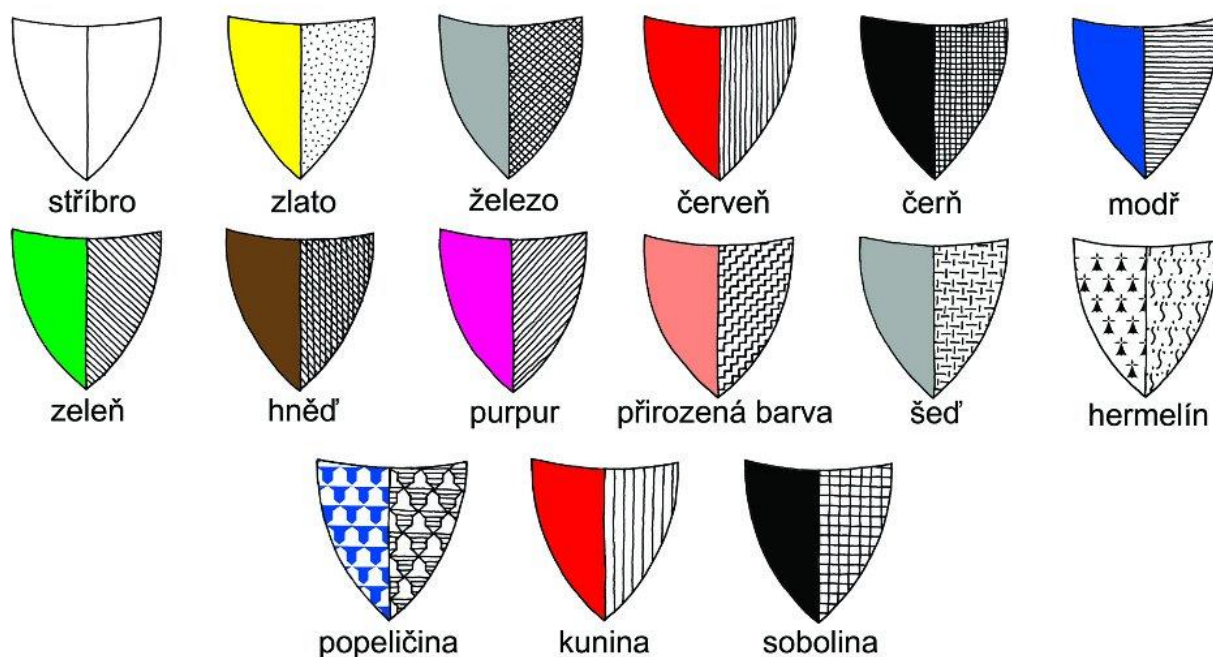
a/ heraldické barvy, jimiž jsou černá, červená, modrá a zelená. V osmnáctém století k nim přibýly purpurová, oranžová, hnědá a šedá, v devatenáctém století dokonce i odstíny jednotlivých barev.

b/ heraldické kovy, jimiž byly od počátků rozuměny jen stříbro a zlato, znázorňované pomocí bílé a žluté barvy. V novodobější heraldice mohou být užity tam, kde to erbovní figura vyžaduje ještě ocel a železo.

c/ heraldické kožešiny, jimiž jsou kožešina hranostaje neboli hermelín, kožešina veverky neboli popeličina a kožešiny kuny a sobola. Jejich užití v heraldice vychází ze zvyku zpevňovat štíty kůží a zdobit je kožešinou.

Pro vzájemné kombinování jednotlivých barev, kovů a kožešin existují určitá pravidla, která zmíníme v kapitole o blasonu.

Při výtvarném záznamu erbu se velmi často namísto barev užívá systém grafických značek označující jednotlivé tinktury. Každá tinktura má svou specifickou značku, výjimku tvoří kožešiny sobolína a kunína, které se značí stejně jako červená a černá barva. Při případném blasonu erbu je třeba je doprovodit slovním nebo písemným komentářem, v našich podmínkách se s nimi však v podstatě nesetkáme.

Blason

Pod pojmem blason rozumíme slovní popis erbu, řídící se stanovenými zásadami a pravidly. Při blasonování se užívá odborná heraldická terminologie a respektuje se určený postup při popisu jednotlivých částí erbu. Je podstatou heraldiky a některými vědci je nadřazen výtvarnému ztvárnění erbu. Jeho podstatou je umění heraldicky vnímat erb a odlišit tak jeho podstatu od výtvarných detailů, jimiž se projevuje individualita umělce, ale pro heraldiku nejsou podstatné.

Kořeny blasonu nalezneme již ve třináctém století v institucích heroldů a existenci erbovních rolí a erbovních knih. Popisy erbů můžeme nalézt též v kronikách nebo písniích minnesängrů.

Od patnáctého století by mohly být největším a nejlepším pramenem pro popisy erbů erbovní listiny. Jejich potíží spočívá v nedostatečných znalostech úředníků, kteří je vyhotovovali. Příliš často uplatňovali detailní popisy, které byly v kombinaci se stále složitějšími erby v podstatě nepřehledné. Také jejich praxe velmi názorně ilustruje celkový úpadek heraldiky.

Tradiční systém blasonování se ustálil až v devatenáctém století a provází konstituování heraldiky jako vědy.

V našich zemích se s nejstaršími popisy erbů setkáváme v Dalimilově kronice, nejstarší český blason nalezneme v erbovní listině pro město Tábor z roku 1437. K otcům české heraldické terminologie patří Josef Jungmann, František Palacký a Antonín Rybička.

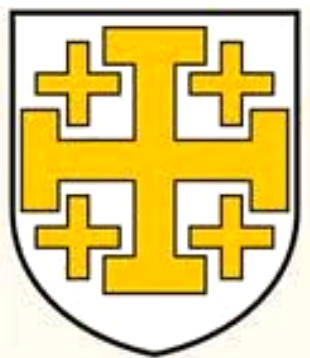
Zásady blasonu

Pro osvojení si umění správně blasonovat je zapotřebí znát několik nejdůležitějších zásad a pravidel.

Zrcadlové pravidlo: na erb či znak se hledí jako člověka. V blasonu proto erb popisujeme tak, jako bychom jej popisovali z hlediska jeho nositele, jenž stojí za ním. Jednoduše řečeno při blasonu jsou pravá a levá strana vyměněny.

- Pravidlo heraldických tinktur: v heraldice lze použít jen heraldické barvy a - heraldické kovy.

- Pravidlo kovu a barvy: v erbu se klade vždy kov na barvu a barva na kov. Křížení dvou barev či kovů je nepřípustné. Toto pravidlo platilo především v počátcích heraldiky, kdy byly erby ještě prakticky užívány. Později již nebylo možné jej přesně dodržovat. Jedinou přípustnou výjimku ve středověku tvořil erb Jeruzalémského království, kde na stříbrném štítě byl umístěn zlatý kříž.

Znak Jeruzalémského království, ve stříbrném poli zlatý kříž.

- Pravidlo zbarvení přikrývadél: přikrývadla jsou z vnitřní strany vždy kovová (zlato, stříbro), z vnější strany barevná (červená, modrá, černá, zelená).
 - Pravidlo jednoduchosti: Erb by měl mít co nejméně barev a co nejméně figur. Ideální erb má jedno znamení a dvě tinktury, z nichž jedna je kov. Masové porušování této zásady oznamuje úpadek heraldiky.
 - Pravidlo jednoduché kresby: erbovní figury se zobrazují stylizované, ne v reálné podobě. Nemají žádné nadbytečné ozdoby. Zobrazené figuře musí rozumět osoba znalá blasonu nezávisle na svém rodném jazyce.
 - Pravidlo zobrazování figur: figury se kreslí dle ustálených heraldických pravidel. Orel má vždy dvě hlavy a roztáhnuté křídla. Orlice hlavu jen jednu. Lev je dvouocasý, lvice jednoocasý, vykračují pravou nohou. Růže je pětistá, hvězda šestihrotá. Odchytky od konvenčního znázornění musí být odůvodněné a být uvedeny v slovním či písemném blasonu.
 - Pravidlo velikosti erbovního znamení: erbovní znamení se nesmí dotýkat okraje štítu (nejedná-li se o figuru rostoucí z okraje štítu), ale musí být co největší tak, aby vyplňovalo téměř celé pole.
 - Pravidlo naklonění štítu a přilby: v případě, že je štít nakloněný, hledí přilba přímo nebo ve směru náklonu štítu, nikdy ne opačně.
 - Pravidlo o směru přilby a klenotu: klenot respektuje směr a náklon přilby. Není možné zobrazit jej natočený opačným směrem.
 - Pravidlo shody štítu a přilby: erb je brán jako celek. Proto by měl odpovídat typ štítu a přilba. Není možné kombinovat například normanský štít a turnajovou přilbu či barokní kartuši a přilbu hrncovou.
 - Pravidlo stručného a výstižného blasonu: blason musí být co nejjednodušší a zachytit všechny podstatné věci. Využívá heraldické terminologie.
- Pravidlo shody blasonu a výtvarného ztvárnění erbu: Co není uvedeno v blasonu, do erbu nepatří. Je zakázáno ztvárňovat věci, které poté nelze blasonovat.
- Pravidlo sestavování blasonu: blasonuje se nejprve barva pole, poté barva figury a

pak figura samotná. Při složitějších erbech se postupuje vždy zprava doleva a odshora dolů. Srdeční štít(ek) se popisuje jako první nebo jako poslední. Při více přilbách se většinou popisují přilby a jejich klenoty zprava doleva (heraldicky). Teprve po popisu celého erbu přistoupíme k popisu jeho honosných kusů. Zde jako bychom postupovali od štítu do stran (popíšeme tedy nejprve řády, které štít pevně obtácejí, pak případně štítonoše - je nutné uvést, zda hledí na erb nebo se odvracejí, pak uvedeme klobouk nebo korunu nad štítem, dále heslo a válečný pokřik a nakonec znakový plášť). Pro naznačení polohy figur na štítě užíváme některé vžitě termíny (souvisí s heroldskými kusy).

Heroldské kusy a obecné figury

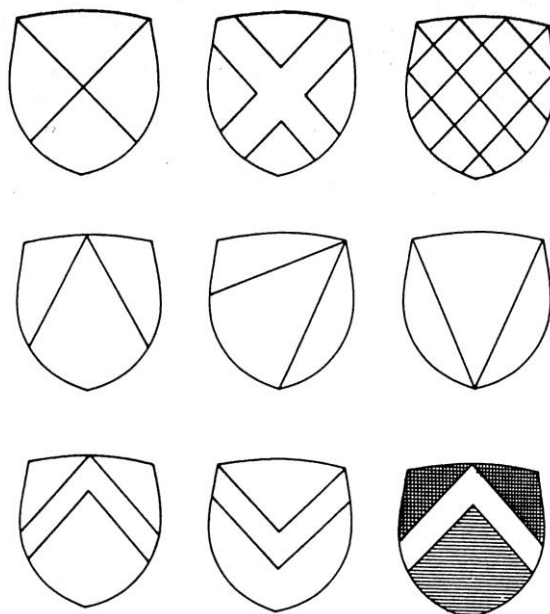
Znamení zobrazená na štítě můžeme rozdělit do dvou velkých skupin:

a/ heroldské figury/kusy

b/ obecné figury

Heroldské kusy – označujeme jimi různé geometrické tvary či barevná pole celého štítu. Nejjednoduššími heroldskými kusy jsou různá dělení štítu. Dotýkají se v drtivé většině okraje štítu.

Mezi základní heroldské kusy patří štít dělený, tedy rozpůlený horizontálně vedenou linkou, jež se dotýká krajů štítu. Štít polcený je rozpůlený vertikálně vedenou linkou, jež se dotýká okrajů štítu. Jejich kombinací dostáváme štít čtvrcený. Štít rozpůlený linkou z pravého horního rohu do levé dolní části štítu se nazývá kosmo dělený, naopak štít rozpůlený linkou vedenou z levého horního rohu do pravé spodní části štítu se nazývá šikmo dělený. Většina ostatních heroldských figur vzniká jejich variacemi a kombinacemi.

Ukázky možných heraldických kusů. Popis zleva doprava – horní řada: kosmo čtvrcený štít, ondřejský štít, routovaný štít; - prostřední řada: hrot, šikmý hrot, klín; - dolní řada: krokev, obrácená krokev, stříbrnou krokví dělený černý a modrý štít.

Obecné figury – označujeme jimi ta znamení, která jsou vzata z okolního světa (člověk, zvířata, rostliny, věci, atd.) nebo jsou známa z lidské fantazie (božstva, nadpřirozené osoby a potvory). Rámcově o nich platí, že se nedotýkají okraje štítu.

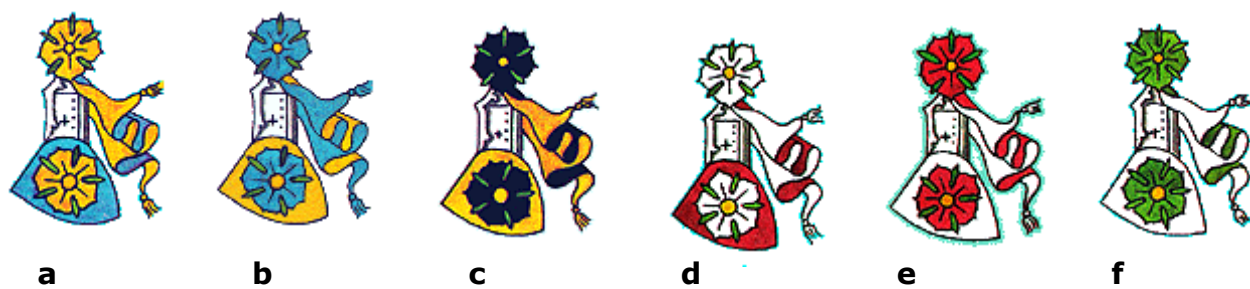
Můžeme je rozdělit do několika skupin:

- 1) přirozené
 - a/ životné – což jsou člověk a jeho části, zvířata, rostliny
 - b/ neživotné - hlavně figury pozemské (ohně, voda, skály, atd.) a nadpozemské (Slunce, hvězdy, oblaka, ...)
- 2) nadpřirozené
 - a/ vyšší bytosti (božstva, andělé, světci)
 - b/ potvory a bájná zvířata (jednorozec, gryf, pegas, fénix, drak, bazilišek)
- 3) umělé figury
 - a/ zbraně a zbroj
 - b/ oděv, okrasy a šperky
 - c/ hudební nástroje, zvony a rolničky
 - d/ předměty z mlynářství, rybářství a lodnictví
 - e/ stavby a jejich části
 - f/ odznaky světské a církevní
 - g/ koule, kotouče a kruhy
 - h/ písmena a značky

DÍLČÍ ÚKOLY

1. *Seznamte se důkladně se základními pojmy.*
2. *Vysvětlete, co je to blason a proč je zrovna tento pojem pro heraldiku klíčový.*
3. *Jaké znamení stálo na samém počátku heraldiky? Svou odpověď zdůvodněte.*
4. *Můžeme heraldické památky využít jako důležitý pramen i pro jinou pomocně vědnou disciplínu?*
5. *Které jiné prameny mají naopak klíčový význam pro heraldiku?*
6. *Jak se vyvíjí heraldika v posledních letech? Co v současnosti nahrazuje erby?*

7. Dokážete správně přiřadit následující erby jednotlivým rodinám Vítkovců?

8. Blasonujte následující erby.

C

d

e

f

Ukázka 1

Ukázka 2

Ukázka 3

DOPLŇUJÍCÍ LITERATURA

GLEJTEK Miroslav, *Heraldika. Úvod do štúdia erbov*. Čadca 2013.

POHANKA Henry Camillo, *Heraldika v souvislostech*, Praha 2013.

Prozatímní heraldická knihovna, dostupné na

<http://www.historie.hranet.cz/heraldika/>